

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційне дослідження **Калюжної Наталії Миколаївни**
на тему «**Відкритий доступ до наукових публікацій: міжнародний досвід і практика впровадження в Україні**», подане на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»

Актуальність теми дослідження. У сучасному глобалізованому світі забезпечення вільного доступу до наукових знань є одним із напрямів розвитку науки, освіти та інновацій в Україні. Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення суттєвих суперечностей у межах наступних чинників: експоненційних темпів зростання потоку цифрових наукових публікацій і недостатнім рівнем їх відображення на платформах відкритого доступу; суспільною потребою в забезпеченні оперативного, безоплатного та гарантованого повнотекстового доступу до наукової інформації для будь-якого користувача глобальної інформаційної мережі та недостатньою розвинутістю інфраструктури відкритого доступу в наукових бібліотеках України; необхідністю реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського дослідницького простору і Європейської хмари відкритої науки та відсутністю концептуальних засад проактивної участі в цьому процесі університетських бібліотек. Дослідження міжнародного досвіду та аналіз практики впровадження відкритого доступу в Україні є актуальним для формування ефективної наукової політики, розвитку інституційної інфраструктури, сучасного дослідницького середовища, забезпечення рівного доступу до знань.

Дослідження відповідає комплексним програмам науково-дослідницької роботи Київського національного університету культури і мистецтв «Актуальні проблеми інформаційно-комунікаційної науки й освіти» (державний реєстраційний номер 0118U100212) та «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа як предмет комплексного дослідження: теорія, історія, практика» (державний реєстраційний номер 0124U001231),

плану наукової і навчально-методичної роботи кафедри інформаційної діяльності та зв'язків із громадськістю КНУКіМ.

Наукова новизна результатів проведених досліджень та їх наукова обґрунтованість. Дисертація є комплексним дослідженням, що поєднує аналіз світових практик відкритого доступу до наукових публікацій із дослідженням потенціалу бібліотечних сервісів у забезпеченні доступності наукової літератури. Наукові положення, висновки, що містяться в дисертаційному дослідженні, є аргументованими, ґрунтуються на релевантній методології, охоплюють широкий спектр теоретичних і практичних аспектів наукових підходів щодо проблеми дослідження. Поставлена мета роботи, означені для її вирішення завдання, визначено ґрунтовно та послідовно.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертаційній роботі Калюжної Н.М. *вперше*: - доведено необхідність наскрізного впровадження бібліотеками ЗВО України принципів і технологій відкритого доступу на всіх етапах життєвого циклу дослідження: від пошуку необхідної науковцям інформації до відкритого зберігання та популяризації дослідницьких даних через їх архівування, ідентифікацію, оприлюднення, експертну оцінку та вимірювання впливу опублікованих наукових результатів; - обґрунтовано базові напрями вдосконалення діяльності бібліотек ЗВО України щодо підвищення ефективності функціонування інфраструктурних складників відкритого доступу до наукових публікацій і дослідницьких даних через забезпечення якісного наповнення, кращої видимості й відшукуваності контенту національних та інституційних репозитаріїв, інвестування у створення ресурсів метаданих, розвиток цифрових платформ та інноваційних сервісів з управління науковими даними; - охарактеризовано політичні, економічні, соціокультурні, техніко-технологічні чинники, що сприяли всесвітньому поширенню руху за відкритий доступ; - ідентифіковано 82 комунікаційні бар'єри, що ускладнюють публікацію результатів наукових досліджень у відкритому доступі, які розподілено на чотири групи: «Практичні бар'єри», «Брак

компетентності», «Упередження», «Політики та управління», що сприятиме їх успішному подоланню; - узагальнено міжнародні ініціативи, спрямовані на впровадження та підтримку системи відкритого доступу до наукових публікацій, встановлено їх роль у розбудові її правового, ресурсного та сервісного складників; - виявлено кращий досвід зарубіжних університетських бібліотек щодо підтримки ресурсів та інструментів відкритого доступу на всіх етапах життєвого циклу дослідження, визначено перспективи його запровадження в Україні; - встановлено позитивну динаміку зростання, особливості галузевої структури потоку наукових статей українських вчених у журналах відкритого доступу, з'ясовано недостатнє відображення у відкритому доступі статей з природничих і технічних наук; - охарактеризовано сучасний стан системи інституційних репозитаріїв академічних та університетських бібліотек України, обґрунтовано методи та інструменти підвищення рівня відкритості їх контенту в глобальному комунікаційному просторі. *Удосконалено:* - уявлення про зміст функцій бібліотек ЗВО як організаційно-управлінських, консалтингових і технологічних посередників між дослідниками, установами та видавцями, що сприяють кращій реалізації практик відкритої науки в системі наукових комунікацій; - поняттєвий апарат предметної сфери «відкритий доступ до публікацій», визначено його першість в еволюції розвитку відкритої науки, поглиблено розуміння про необхідність відкритості всіх етапів життєвого циклу дослідження як нову парадигму самоорганізації науки, що сприяє утвердженню принципів загальної доступності та спільного використання знань, свободи та відповідальності, інклюзивності та справедливості. *Набули подальшого розвитку:* - періодизація основних етапів інституціоналізації системи відкритого доступу до результатів наукових досліджень, в якій виокремлено: етап формування теоретико-методичних засад запровадження відкритого доступу (2002–2011 рр.); етап теоретичного осмислення феномену відкритої науки (2012 р. – дотепер); - уявлення про розвиток та можливі напрями вдосконалення нормативно-правової бази впровадження відкритого доступу до результатів наукових досліджень в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертаційної роботи мають практичне значення і полягають у можливості їх застосування в діяльності бібліотек ЗВО для вдосконалення бібліотечно-інформаційного сервісу, спрямованого на підтримку практик забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій. Результати дисертаційного дослідження можуть слугувати цінним інформаційним джерелом для управлінців і виконавців «Національного плану впровадження відкритої науки в Україні», сприяючи розробленню ефективних стратегій і механізмів його реалізації. Отримані результати можуть бути використані в системі підвищення кваліфікації бібліотекарів та фахівців з управління даними, а також у процесі підготовки здобувачів вищої освіти всіх рівнів за спеціальністю В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа», зокрема під час викладання курсів, пов'язаних із науковою комунікацією та відкритою наукою. Результати дисертації Калюжної Н.М. можуть бути застосовані у практиці як науково-методична база діяльності окремої бібліотеки ЗВО у сфері забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій.

Результати дослідження доцільно використовувати у навчальному процесі профільних закладів вищої освіти, зокрема, у системі підготовки та перепідготовки фахівців зі спеціальності В 13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» для оновлення змісту освітніх компонент бібліотекознавчого циклу.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і 4 додатків. Загальний обсяг дисертації – 234 сторінки, з них основного тексту – 169 сторінок; список використаних джерел – 327 найменувань.

Структурні частини дисертаційної роботи внутрішньо пов'язані між собою, розкривають тему дослідження і становлять органічну єдність. Наукові положення та висновки, представлені у дисертації, є обґрунтованими

та детально розкритими. Робота є змістовною, з логічним викладенням матеріалу, комплексним розкриттям проблеми. Авторкою досягнуто поставленої мети, а вирішення поставлених завдань складають цілісне та завершене дослідження.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання дисертаційного дослідження, методологію, сформульовано наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, описано методи, які були використані у дослідженні, особистий внесок здобувача, зазначено апробацію результатів дослідження, відомості про публікації здобувача, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження відкритого доступу до наукових публікацій» розкрито історіографію теми та джерельну базу дослідження, обґрунтовано поняттєво-категоріальний апарат, визначено методологію та методи дисертаційного дослідження. Авторкою уточнено поняттєвий апарат предметної сфери «відкритий доступ до публікацій». Визначено, що дослідження відкритого доступу як об'єкта наукового аналізу в системі наукової комунікації охоплює вивчення його впливу на економічний розвиток, інноваційний потенціал і загальний добробут суспільства. Розглянуто феномен відкритості як ключовий концепт сучасного наукового дискурсу, що охоплює правові, організаційні та етичні аспекти доступу, обміну та використання наукової літератури. Наведено опис дизайну та організації емпіричних досліджень, проведених у межах дисертаційної роботи.

У другому розділі дисертації «Міжнародний досвід розвитку відкритого доступу до наукових публікацій: ініціативи та виклики» узагальнено міжнародні ініціативи, спрямовані на впровадження та підтримку системи відкритого доступу до наукових публікацій, що дало змогу простежити становлення її правового, ресурсного та сервісного складників. Встановлено, що, починаючи з ухвалення у 2002 р. «Будапештської ініціативи відкритого доступу» (BOAI), міжнародна наукова спільнота та провідні наукові бібліотеки реалізували низку ініціатив і проєктів, спрямованих на

імплементацию принципів відкритого доступу в систему наукових комунікацій і розбудову потужної цифрової інфраструктури для просування політики відкритого доступу в Європі та світі (Electronic Information for Libraries (ELIF) та її програми, SPARC, проекти PASTEUR4OA, DIAMAS, CRAFT-OA, ALMASI та інші). Визначено класифікацію основних бар'єрів, що ускладнюють для дослідників оприлюднення наукових досліджень у відкритому доступі за чотирма кластерами: «Практичні бар'єри», «Брак компетентності», «Упередження», «Політики та управління». Обгрунтовано, що подолання цих бар'єрів потребує комплексного підходу, в межах якого університетські бібліотеки відіграють ключову роль.

Удосконалено уявлення про зміст функцій бібліотек ЗВО як комунікаційних, організаційно-управлінських, консалтингових і технологічних посередників між дослідниками, установами та видавцями, що сприяє кращій реалізації практик відкритої науки в системі наукових комунікацій. Встановлено, що сучасні зарубіжні бібліотеки демонструють стійку тенденцію до інтеграції та підтримки практик відкритого доступу у своїй діяльності, яка реалізується через клієнтоорієнтовану спеціалізовану консультаційну підтримку дослідників; залучення бібліотекарів до процесів укладання, формування умов і супроводу трансформаційних угод із видавцями; розроблення та підтримку власних видавництв відкритого доступу (наприклад, TIB Open Publishing), а також участь у проєктах MUSE, TOME; розвиток сервісів і цифрових інструментів для забезпечення відкритого доступу до наукових публікацій (наприклад, BISON, ORKG); упровадження спеціалізованої ролі каталогізатора матеріалів відкритого доступу, що підвищує ефективність їх індексації та використання.

У третьому розділі «Впровадження відкритого доступу до наукових публікацій в Україні» висвітлено нормативно-правові засади і структурним характеристикам відкритого доступу в Україні. Виявлено, що практичне впровадження Національного плану відкритої науки в Україні супроводжується численними викликами, що потребують системного розв'язання: недостатня інституційна підтримка, низький рівень міжнародної

видимості та проблеми з фінансуванням залишаються актуальними для розвитку цього сегмента наукової комунікації. З'ясовано, що в межах проєкту Open4UA ведеться робота над гармонізацією національної політики у сфері відкритої науки із загальносвітовими трендами.

Обґрунтовано, що попри відсутність сталого державного фінансування, частка наукових публікацій українських вчених, розміщених у відкритому доступі протягом 2012–2021 рр., досягла 71,5 %, що свідчить про сталу тенденцію до підвищення видимості українських наукових досліджень на міжнародному рівні. Водночас, наголошено, що незважаючи на позитивну динаміку розвитку відкритих національних баз даних наукових фахових журналів та інституційних репозитаріїв університетських бібліотек, українські науковці в процесі самоархівування своїх робіт надають перевагу зарубіжним репозитаріям, що вказує на необхідність покращення цифрової інфраструктури відкритого доступу в Україні та вдосконалення системи сервісних послуг бібліотек щодо інформаційного супроводу наукових досліджень користувачів. Встановлено необхідність підвищення рівня видимості контенту інституційних репозитаріїв через присвоєння постійних ідентифікаторів, використання відкритого протоколу обміну метаданими OAI-PMH та покращення доменного авторитету вебсайтів. Доведено, що бібліотеки ЗВО є найкваліфікованішими комунікаційними посередниками в системі «науковець – наукові інформаційні ресурси», а також ініціаторами та амбасадорами руху за відкритий доступ і відкриту науку в Україні. Водночас темпи та вектори розбудови уніфікованої цифрової інфраструктури відкритого доступу до результатів наукових досліджень в Україні поки що поступаються аналогічним європейським практикам.

Висновки дисертації містять узагальнені положення отриманих результатів дослідження: вони чіткі, логічно обґрунтовані, відповідають поставленим завданням і меті дослідження. Список використаних джерел репрезентативний і відображає належний рівень опрацювання досліджуваної проблематики. Ідеї та елементи наукових праць інших фахівців, цитати

супроводжуються належними посиланнями на авторів та відповідні джерела інформації

Оформлення списку відповідає вимогам Національного стандарту України 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій у наукових публікаціях. За темою дисертації опубліковано 19 наукових праць авторки, з яких: 3 статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна, архівна справа»; 3 статті в зарубіжних виданнях, що індексуються в міжнародних базах даних Web of Science, Scopus; 11 праць апробаційного характеру; 2 наукові праці у міжнародних виданнях, які додатково відображають результати дослідження. Наукові праці, опубліковані за темою дисертації, містять науково обґрунтовані результати відповідно до поставлених завдань і характеризуються логічністю, аргументованим викладом матеріалу та його якісним складом.

Оцінка рівня опанування здобувачем методології наукової діяльності. Досягнуті автором результати дослідження є науково достовірними та логічними, що підкріплюється ґрунтовним опрацюванням законодавчо-нормативної бази, наукових джерел, систематизацією отриманих відомостей і концептуальних положень.

Калюжна Н.М. засвідчила високий ступінь опанування наукової методології, навичок аналізу, синтезу, що характеризується обраною і застосованою в науковому дослідженні сукупністю наукових методів. Зрештою, це дало змогу виконати всі завдання дослідження та досягнути обґрунтованих результатів.

Дані про відсутність текстових запозичень і порушень академічної доброчесності.

Під час рецензування дисертації порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, текстових запозичень без посилань, фабрикацій і фальсифікацій) не виявлено. У роботі не використовуються ідеї і розробки,

що належать співавторам. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, всі результати дослідження належать автору особисто.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Водночас, позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, його науковий рівень і здобуті результати, доцільно висловити окремі зауваження й пропозиції:

1. У третьому розділі третього підрозділу 3.3. “Особливості бібліотечного сервісу бібліотек ЗВО України щодо підтримки практик відкритого доступу” (С.159), висвітлюючи досвід Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна щодо впровадження нової моделі послуг – бібліотечного видавництва, спрямованого на підтримку науковців та освітян через надання видавничих послуг безпосередньо в межах бібліотеки, авторка зазначає, що “Станом на 2014 р. спектр послуг бібліотеки в межах нового напрямку у значно зріс і охоплював такий перелік...”. Варто було б показати динаміку змін видів діяльності станом на 2025 р. та охарактеризувати їх.

2. У третьому розділі третього підрозділу 3.3. “Особливості бібліотечного сервісу бібліотек ЗВО України щодо підтримки практик відкритого доступу” (С.174) авторка окреслює шляхи покращення підвищення ефективності системи відкритого доступу університетських бібліотек. Варто було б чіткіше конкретизувати запропоновані напрями удосконалення як науковий результат, зокрема, через визначення орієнтирів для політики відкритого доступу, що впроваджується бібліотеками ЗВО в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, або запропонувати авторські рекомендації.

Проте зазначені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження Калюжної Н.М., яке виконане на високому науково-методологічному рівні та визначається науковою новизною, теоретичною та практичною значущістю.

Висновок. Дисертація Калюжної Наталії Миколаївни «Відкритий доступ до наукових публікацій: міжнародний досвід і практика впровадження в Україні», подана на здобуття ступеня доктора філософії за

спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», відповідає «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44, та вимогам, встановленим наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12.01.2017р. №40, що дає підстави для присудження Калюжній Наталії Миколаївні наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Рецензент:

кандидатка культурології, доцентка,
доцентка кафедри інформаційної діяльності
та зв'язків з громадськістю Київського
національного університету культури і мистецтв Л.І.Прокопенко

Підпис 	свідую
Начальник ВК 	
"21" 11 2025	

